
Komponentontleding as leksikografiese instrument

I.L. Vos, *Departement Afrikaans, Randse Afrikaanse Universiteit, Suid-Afrika*

Abstract: Componential Analysis as Lexicographical Instrument. One of the most important functions of descriptive dictionaries is to convey semantic information. The lexical meaning of a collection of lexical items must be defined according to certain semantic norms.

One of the lexicographer's major problems is that inadequate semantic norms have been identified and defined for the introduction of encyclopedic information into standard dictionaries. It is for example generally accepted that encyclopedic information has no place in descriptive dictionaries because it describes extralinguistic reality, while descriptive dictionaries should be confined to language. Nevertheless, a complete, clear and unambiguous conveyance of meaning sometimes requires that a certain amount of encyclopedic information should be incorporated in the elucidation of meanings. The lexicographer needs practical guidelines in order to accomplish a proper conveyance of meaning.

Componential analysis can be regarded as an instrument through which the lexicographer can differentiate between components that convey lexical meaning and components that are supplementary and therefore redundant.

Although valid objections can be raised to certain aspects of componential analysis, it should not be completely discarded as a lexicographical instrument. The shortcomings and possible insufficiencies of componential analysis should rather be regarded as a stimulus to enhance the co-operation between the linguist and the lexicographer.

Keywords: COMPONENTIAL ANALYSIS, DEFINITION, DESCRIPTIVE DICTIONARY, ENCYCLOPEDIA, ENCYCLOPEDIA INFORMATION, LEXICAL MEANING, LEXICOGRAPHY, SEMANTIC FIELDS, SEMANTIC COMPONENTS, SUBJECT DESCRIPTION

Opsomming: Komponentontleding as leksikografiese instrument. Een van die belangrikste funksies van verklarende woordeboeke is om betekenisinligting te verskaf. Die verklaring van leksikale betekenis moet in ooreenstemming wees met semantiese norme wat vanuit die leksikale semantiek geformuleer moet word.

Semantiese norme vir die hantering van ensiklopediese inligting in handwoordeboeke het tot dusver nie baie aandag van Afrikaanse taalkundiges gekry nie. Daar word byvoorbeeld algemeen aanvaar dat ensiklopediese inligting nie in verklarende woordeboeke tuishoort nie omdat dit die buitetalige werklikheid beskryf, terwyl verklarende woordeboeke op taal en taalgebruik gerig is. Tog is dit soms nodig om 'n hoeveelheid ensiklopediese inligting in 'n betekenisverklaring in te

* Hierdie artikel is 'n gedeelte van 'n hoofstuk, met geringe wysigings, uit 'n M.A.-tesis *Semantiese norme in Afrikaanse verklarende woordeboeke* wat in Februarie 1992 deur die Universiteit van Stellenbosch aanvaar is.

sluit om 'n volledige, duidelike en eenduidige betekenisoordrag te bewerkstellig. Ook hiervoor het die leksikograaf praktiese riglyne nodig.

Komponentontleding kan as instrument dien aan die hand waarvan die leksikograaf kan onderskei tussen komponente wat bydra tot die verklaring van leksikale betekenis en komponente wat bloot aanvullend en dus oorbodig ten opsigte van die betekenisverklaring is. Komponentontleding is gebaseer op die aanname dat betekenis 'n deelbare geheel is. Betekenis word beskryf in terme van betekenis-komponente. Daar word drie soorte komponente onderskei, naamlik gemeenskaplike, diagnostiese en supplementêre komponente. Dit is veral die diagnostiese komponente wat leksikale betekenis oordra en in die definisie gebruik behoort te word.

Alhoewel daar geldige besware teen sekere aspekte van komponentontleding geopper kan word, mag komponentontleding as leksikografiese instrument nie summier verwerp word nie. Die gebreke of tekortkominge kan liever beskou word as 'n stimulus tot groter samewerking tussen die leksikograaf en die teoretiese taalkundige.

Slutelwoorde: BETEKENIS-KOMPONENTE, DEFINISIE, ENSIKLOPEDIËSE INLIGTING, KOMPONENTONTLEDING, LEKSIKALE BETEKENIS, LEKSIKOGRAFIE, SAAKBESKRYWING, SEMANTIESE VELDE, VERKLARENDE WOORDEBOEK

1. Inleiding

Die belangrikste funksie van verklarende handwoordeboeke is om leksikale betekenis te verskaf. Leksikale betekenis moet verklaar word in ooreenstemming met semantiese norme wat vanuit die leksikale semantiek geformuleer moet word. Die leksikograaf se probleem is egter dat daar nog maar min semantiese norme geïdentifiseer is en die norme wat wel geformuleer is, word nie altyd na behore uitgespel nie.

In die Afrikaanse leksikografie het semantiese norme vir die hantering van ensiklopediese inligting in verklarende woordeboeke tot dusver nie baie aandag gekry nie. Daar word beweer dat ensiklopediese inligting uit verklarende woordeboeke geweer moet word omdat dit op die buitetalige werklikheid dui, terwyl verklarende woordeboeke op taal en taalgebruik gerig is. Alhoewel daar reeds telkemale kritiek teen 'n oormaat ensiklopediese inligting in die *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* (voortaan afgekort tot WAT) uitgespreek is (Combrink 1979; Odendal 1979; Gouws 1985), word min praktiese riglyne verskaf vir die korrekte leksikografiese hantering van ensiklopediese inligting in handwoordeboeke.

Die heftige kritiek teen die ensiklopediese werkswyse in die WAT het waarskynlik daartoe bygedra dat leksikograwe so sku vir ensiklopediese inligting geword het dat kriptomiese en daarom soms ook onvolledige betekenisverklarings in Afrikaanse verklarende handwoordeboeke verskyn het. 'n Voorbeeld van so 'n onbevredigende definisie kom uit die sesde uitgawe van die *Nasionale Woordeboek* (voortaan afgekort tot NW):

geelbek: "soort vis".

In die sewende, hersiene uitgawe van die NW is daar heelwat minder sulke definisies, maar onvolledige betekenisverklarings kom tog nog voor:

kataplasma: "pleister van warm pap."

In die *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal* (voortaan afgekort tot HAT) se definisie van dieselfde lemma is daar meer ensiklopediese inligting, maar dit is duideliker:

kataplasma: "sagte pap, bv. van brood, semels, of klei, met warm water aangemaak, wat op 'n ontsteekte plek geplak word."

Vergelyk ook die definisies van **sikofant** in die HAT en die NW:

sikofant: "beroepsverklikker." (HAT)

sikofant: "verklikker (wat deur die polisie betaal word)." (NW)

Uit die bostaande voorbeelde is dit duidelik dat ensiklopediese inligting soms ook in 'n handwoordeboek funksioneel kan wees omdat dit kan bydra tot 'n volledige en duidelike betekenisverklaring. Die leksikograaf kan dus nie summier alle ensiklopediese inligting uit woordeboekartikels weglaat nie.

Die semantiese norm wat 'n verbod wil plaas op ensiklopediese inligting in verklarende handwoordeboeke moet aangepas word en kan soos volg lui:

Ensiklopediese inligting in woordeboekartikels moet tot die minimum beperk word. Waar dit wel toegelaat word, moet dit die betekenisbeskrywing ondersteun sodat die lemma eenduidig onderskei word.

As dit by die praktiese toepassing van hierdie norm kom, ondervind die leksikograaf dikwels probleme. Dit is moeilik om te besluit hoeveel ensiklopediese inligting aanvaarbaar is. Vergelyk byvoorbeeld die volgende definisies wat in drie verskillende handwoordeboeke by die lemma **wolf** verskyn:

"Erect-eared, straight-tailed, harsh-furred, tawny-grey, wild, gregarious, carnivorous quadruped allied to dog preying on sheep, etc. or combining in packs to hunt larger animals." (Concise Oxford Dictionary)

Die HAT laat 'n bietjie minder ensiklopediese inligting toe:

"Enigeen van 'n aantal vraatsugtige roofdiere van die Hondegslag (*Canis*), wat groot skade onder vee (sic), wild, beeste aanrig, en, in 'n groep, die mens aanval, veral die soort *C. lupus*."

In die NW word net 'n kort, kernagtige definisies gegee:

"groot, hondagtige roofdier."

Uitsprake in die geraadpleegde literatuur oor die insluiting van ensiklopediese inligting is baie vaag. Vergelyk byvoorbeeld:

"The definition should be sufficiently specific, but not overspecific" (Zgusta 1971: 254).

Volgens Crystal (1986: 75) is een van die vereistes waaraan die "ideale woordeboek" moet voldoen "thoroughness of treatment".

Leech (1974: 204) beweer: "Encyclopedic information about the referents of the item is often added for good measure".

"If the definer uses ambiguous wording, he may write definitions which are too broad. (...) The definer must also be wary of making either the genus or differentiae too broad or inaccurate" (Kipfer 1984: 68).

Daar bestaan 'n behoefte aan praktiese riglyne ten opsigte van die insluiting van ensiklopediese inligting in 'n woordeboekartikel.

2. Ensiklopediese inligting

Ensiklopediese inligting kan verdeel word in drie soorte. Gouws (1989: 186) onderskei tussen saakbeskrywing en gebruiksbeskrywing. 'n Derde soort ensiklopediese inligting is tegniese of wetenskaplike beskrywings. Die verdeling van ensiklopediese inligting in saak-, gebruiks- en tegniese beskrywings vergemaklik die identifisering van probleme in verband met hierdie soort inligting in handwoordeboeke. Semantiese norme waarvolgens die leksikograaf ensiklopediese inligting kan hanteer, kan sodoende meer spesifiek en praktykgerig geformuleer word.

In hierdie artikel word daar hoofsaaklik na saakbeskrywing verwys omdat komponentontleding veral by soortname gebruik word. Die term **saakbeskrywing** dui op 'n beskrywing van die saak waarna 'n bepaalde leksikale item verwys. Saakbeskrywing kan as 'n soort ensiklopediese inligting beskou word omdat dit met die buitetalige werklikheid te make het. Die ooreenkoms tussen saakbeskrywing en verwysing kan daartoe aanleiding gee dat alle elemente van saakbeskrywing summier uit die woordeboekartikel gehaal word. Dit kan egter veroorsaak dat sommige betekenisverklarings onvolledig en dubbelsinnig sal wees. Die leksikograaf moet soms 'n bietjie ensiklopediese inligting in die vorm van saakbeskrywing in 'n betekenisverklaring insluit omdat saakbeskrywing in sekere gevalle funksioneel ten opsigte van 'n eenduidige betekenisoordrag kan wees.

3. Komponentontleding

Volgens Gouws "bied (komponentontleding) aan die leksikograaf 'n betroubare hulpmiddel om betekenis op 'n sistematiese en doeltreffende manier van buite-taalkundige inligting te onderskei" (1989: 191). Komponentontleding is 'n uitvloeiing van die teorie oor semantiese velde. Die teorie het binne die strukturele semantiek ontstaan en behels dat leksikale items gekategoriseer of gegroep word op grond van 'n gemeenskaplike betekeniskenmerk. 'n Leksikale item in 'n semantiese veld staan in 'n bepaalde verhouding tot die ander items binne dieselfde kategorie of veld. Die behoefte aan 'n metode om ooreenkomste en verskille tussen die lede van 'n semantiese veld te beskryf, het gelei tot die ontwikkeling van komponentontleding.

Komponentontleding is gebaseer op die aanname dat betekenis 'n deelbare geheel is. Betekenis word dus beskryf in terme van betekenis-komponente. Die leksikale item **man** se betekenis word byvoorbeeld voorgestel deur die semantiese kenmerke [+ menslik], [+ volwasse] en [+ manlik], terwyl **vrou** se betekenis-komponente [+ menslik], [+ volwasse] en [+ vroulik] is.

Louw (1985: 59 e.v. en 1985a: 159) onderskei drie soorte komponente wat vir die leksikograaf belangrik is, naamlik gemeenskaplike, diagnostiese en supplementêre komponente. Leksikale items word op grond van hul gemeenskaplike betekenis-komponente in 'n semantiese veld gegroep. Die leksikale items **stoel** en **bank** deel die betekenis-komponente [meubel] en [sitplek] en word dus in dieselfde semantiese veld geplaas. Binne die semantiese veld word die leksikale items van mekaar onderskei met behulp van diagnostiese komponente:

stoel:	[+ vir een persoon]
bank:	[+ vir meer as een persoon].

Volgens Louw (1991: 117) is die betekenis van 'n leksikale item 'n stel semantiese komponente. Hy verduidelik dat betekenis "beswaarlik anders aangedui (kan) word as met 'n omvattende definisie". Hierdie "omvattende definisie" is 'n parafrase van die leksikale item se semantiese komponente. Die semantiese komponente word op 'n informele manier omskryf sodat elke deel van die definisie 'n betekenis-komponent is. (Vergelyk Lehrer 1974: 46.) Dit is veral die diagnostiese komponente wat in die definisie voorkom. "The process of defining would seem to be simply another form of paraphrase. In a sense this is true, but defining is a highly specialized form of paraphrase and is rarely used in actual language situations. It consists essentially in combining all the various specific paraphrases into a single statement based on the diagnostic components of the particular meaning in question" (Nida 1979: 65).

In die NW word **vrou** onder andere gedefinieer as "'n vroulike persoon van volwasse leeftyd". Die leksikale items **eggenote**, **weduwee**, **oujongnoui**, **meisie** en **dame** besit almal die semantiese kenmerk [+ vroulik]. Hulle word

dus in die semantiese veld "vrou" gegroeper en daarna van mekaar onderskei op grond van hul diagnostiese kenmerke:

eggenote:	[+ getroud]
weduwee:	[+ was getroud]; [+ man oorlede]
oujongnooi:	[- getroud]; [-jonk]
meisie:	[- getroud]; [+ jonk]
dame:	[+ hoë opvoedingspeil]; [+ beskaafd]

In die woordeboekdefinisies word die diagnostiese komponente informeel omskryf:

eggenote:	"vrou met wie 'n man getroud is." (NW)
weduwee:	"vrou wie se man oorlede is." (NW)
oujongnooi:	"ouerige, ongetroude vrou." (NW)
meisie:	"jong, ongetroude vrou." (NW)
dame:	"beskaafde of fyn opgevoede vrou." (NW)

Siektes soos masels, pampoentjies en waterpokkies deel die betekeniskomponente [+ kindersiekte] en [+ aansteeklik] en word van mekaar onderskei op grond van diagnostiese kenmerke wat verband hou met die sigbare simptome van die siektes, soos byvoorbeeld uitslag, klierswelling en blasies. Die definisies van hierdie lemmas is informele omskrywings van die betekeniskomponente:

masels:	"aansteeklike koors(siekte) veral by kinders, met 'n uitslag van klein rooi vlekies oor die liggaam." (NW)
pampoentjies:	"aansteeklike siekte met swelling van die kliere." (NW)
waterpokkies:	"aansteeklike kindersiekte met blasies op die lyf." (NW)

As die leksikograaf nie van komponentontleding (en die veldteorie) gebruik maak nie, kan dit gebeur dat die betekenisverklaring onvolledig is of dat die verband tussen lede van 'n semantiese veld vir die gewone woordeboekgebruiker verlore gaan.

Volgens die HAT se definisies word die drie lemmas nie in dieselfde semantiese veld gegroeper nie:

masels:	"Aansteeklike kindersiekte met rooi uitslag as kenmerk."
pampoentjies:	"Aansteeklike siekte; gekenmerk o.a. deur die opswel van speekselkliere."
waterpokkies:	"Onskuldige velsiekte wat soos pokkies lyk."

'n Voordeel van komponentontleding is dat dit tot 'n sterker patroonmatigheid in die betekenisbeskrywing aanleiding gee. Die leksikograaf wat van kompo-

nentontleding gebruik maak, word gedwing om paradigmadies te dink en te werk. Dit kan dan daartoe bydra dat betekenisinligting korrek en volledig aangebied word en dat lede van dieselfde veld op 'n soortgelyke manier behandel word.

4. Probleme in verband met komponentontleding

Die leksikograaf ondervind dikwels probleme met die identifisering van betekenis-komponente. Dit is maklik om die leksikale items **lemoen**, **suurlemoen**, **nartjie** en **pomelo** in die semantiese veld "sitrus(vrug)" te groepeer, maar as dit by die identifisering van diagnostiese komponente kom, word die saak ingewikkelder. Vergelyk byvoorbeeld die definisies van hierdie lemmas in die NW:

lemoen:	"sitrusvrug met baie huisies, soet sap en oranje skil, wat in warm streke voorkom, <i>Citrus sinensis</i> ."
suurlemoen:	"soort sitrusvrug met 'n hoë suurgehalte."
nartjie:	"geurige sitrusvrug met 'n los, dun skil."
pomelo:	"bitterige sitrusvrug, veral as voorgereg geëet, <i>Citrus grandis</i> ."

Al vier die lemmas word in die semantiese veld "sitrusvrug" geplaas, maar die aard van die diagnostiese komponente verskil aansienlik. Ter wille van suiwer en effektiewe betekenisoordrag moet soortgelyke lemmas soortgelyke definisies kry. Die hiërargie van komponente in die verklarings van lemmas wat tot dieselfde semantiese veld behoort, moet so ver moontlik ooreenstem.

Die HAT se hantering van die lemmas onder bespreking is ook nie konsekwent nie. Die lemma **suurlemoen** is nie direk in die semantiese veld "sitrus(vrug)" geplaas nie en die lemma **nartjie** word nie met behulp van diagnostiese komponente van ander sitrusvrugte onderskei nie. (Die in- of uitsluiting van Latynse terme word nie hier behandel nie.)

lemoen:	"Sappige sitrusvrug met soet sap en oranje skil; <i>Citrus sinensis</i> ." (HAT)
suurlemoen:	"Liggeel lemoen ryk aan vitamines C, met 'n baie suur sap, gebruik om voedsel smaaklik te maak en vir drankie." (HAT)
nartjie:	"Sitrusvrug; <i>Citrus reticulata</i> (sic)." (HAT)
pomelo:	"Groot, geel sitrusvrug met suur-bitter smaak, wat veral by die ontbyt geëet word. <i>Citrus paradisi</i> ." (HAT)

Die betekenisverklarings van **lemoen**, **suurlemoen**, **nartjie** en **pomelo** sou soos volg kon lyk:

lemoen:	"sitrusvrug met oranje skil en soet sap."
suurlemoen:	"sitrusvrug met geel skil en suur sap."
nartjie:	"sitrusvrug met los, oranje skil en geurige sap."
pomelo:	"groot sitrusvrug met gelerige skil en bitter sap."

Sitrusvrug dien as genus in die definisies van die verskillende soorte sitrusvrugte. **Sitrus(vrug)** moet ook as lemma in die woordeboek opgeneem en verklar word. Die betekenisverklaring van **sitrus** kan soos volg lyk:

sitrus:	"algemene benaming vir lemoene, suurlemoene, pomelo's en ander vrugte van die geslag <i>Citrus</i> . Dit is sappige vrugte met sagte huisies in 'n dik skil, aangetref aan immergroen bome."
----------------	--

Die leksikograaf moet dikwels met komponente werk wat nog nie elders gebruik is nie. Hy kan nie net op gestandaardiseerde universele komponente soos byvoorbeeld [menslik], [manlik], [volwasse] staatmaak nie. Leksikografie vra om 'n produktiewe identifisering van komponente. Dit vereis oorspronklike navorsing en denke.

Nog 'n probleem vir die leksikograaf is die onderskeid tussen diagnostiese en supplementêre komponente. Supplementêre komponente verskaf bykomende inligting wat gewoonlik as ensiklopediese inligting beskou word omdat dit aanvullend is en nie altyd bydra tot die eenduidige betekenisverklaring van die leksikale item nie.

Die leksikale item **bank** het die volgende betekenis Komponente:

- [+ meubel]
- [+ sitplek]
- [+ vir meer as een persoon]
- [+ of - rugleuning]

Die betekenis Komponente [+ vir meer as een persoon] het 'n diagnostiese funksie, want dit dui die verskil tussen **stoel** ([+ vir een persoon]) en **bank** aan. Die betekenis Komponente [+ of - rugleuning] is nie nodig om die betekenis van **bank** eenduidig te verklaar nie. Dit is 'n aanvullende of supplementêre komponent wat die saak beskryf en daarom uit die definisie weggelaat moet word.

In die HAT word die supplementêre komponent wel in die definisie van **bank** opgeneem:

bank:	"Meubel met of sonder leuning vir meer as een persoon om op te sit."
--------------	--

Die NW vermy hier onnodige saakbeskrywing:

bank: "langwerpige sitmeubelstuk vir 2 of meer persone."

Ander voorbeelde van definisies wat onnodige supplementêre komponente bevat, is die volgende:

- skottel:** "Houer van wisselende vorm, met of sonder ore, om kos in op te dien of om iets in te bewaar, te was, ens." (HAT)
- skottel:** "diep of vlak bak van erdewerk of metaal vir die bediening en voorbereiding van kos en vir wasdoeleindes." (NW)
- pot:** "Houer van erdewerk, metaal e.d., gewoonlik rond en wyd, met of sonder deksel en pote, waarin allerlei stowwe bewaar word." (HAT)
- transistor:** "Betreklik klein, ligte, duursame apparaat om elektriese stroom te versterk en (of) in een rigting te laat vloei, bestaande uit 'n sg. halfgeleier, soos 'n spesiaal bewerkte kristal van germanium of silikon, wat voorsien is van twee geleidende draadjies (elektrodes), op so 'n manier aangebring dat as stroom, bv. van 'n lugdraad, langs een van die draadjies in die halfgeleier ingevoer word onderwyl die kristal deur 'n stroombron (battery) van elders gevoed word, 'n versterkte stroom die halfgeleier by die ander elektrode verlaat — gebruik bv. in radiostelle i.p.v. die gewone radiogloeilampies (elektronbuis)." (HAT)
- torium:** (chemie, fis.) Grys, radioaktiewe, metallieke element, simbool Th, wat by 1845 °C smelt, die 90ste posisie in die sisteem van elemente, baie langsaam onder die uitsending van strale omgevorm word i/d eerste van 'n reeks radioaktiewe elemente, wat agtereenvolgens in mekaar oorgaan totdat uiteindelik lood bereik word, en wat dien as grondstof vir die bereiding van 'n vorm van uraan wat bruikbaar is as brandstof in kernreaktors; so genoem na Thor, god van die donder." (HAT)
- bilharziase:** "Siekte veroorsaak deur slakwurms (*Schistosoma*) wat in vars water in tropiese streke voorkom; hulle boor deur die vel, trek deur die weefsels tot in die blaas en ingewande waar hul doringagtige eiertjies bloeding veroorsaak en na uitwerping weer 'n nuwe kringloop van besmetting in slakke aan die gang sit; rooiwater." (HAT)

Alhoewel supplementêre komponente beskou word as aanvullende inligting wat nie noodwendig bydra tot eenduidige betekenisverklarings nie, is daar tog lemmas waarvan die definisies 'n hoeveelheid supplementêre komponente moet bevat — juis ter wille van eenduidige betekenisonderskeidings. Dit is veral by hiponieme dat supplementêre komponente suksesvol gebruik kan word. Om bloot net te sê dat 'n galjoen of 'n baber 'n soort vis (superordinaat) is, is nie voldoende nie. Supplementêre komponente kan aangewend word om tussen die verskillende hiponieme te onderskei.

baber:	"enigeen van verskeie soorte varswatervisse met slymerige vel sonder skubbe en met baard aan die bek." (NW)
baber:	"Varswatervis sonder skubbe met baard om die bek." (HAT)
blaasop:	"enigeen van verskeie vissoorte wat sy liggaam kan opblaas." (NW)
blaasop:	"Kleinerige, giftige vissie wat sy lyf kan opblaas, veral <i>Tetrodon honckeni</i> , 'n groen vis met geel kolle; bontstefanie. (HAT)
galjoen:	"stompvormige vis, gewild by hengelaars; <i>Coracinus capensis</i> ." (NW)
galjoen:	"Eetbare seevis, <i>Coracinus capensis</i> , wat aan die Suid-Afrikaanse kus voorkom en van 1 tot sowat 5 kg weeg." (HAT)
salm:	"vis met lekker rooi of ligroos vleis wat uit die see in riviere opswem om kuit te skiet, <i>Salmo salar</i> ." (NW)
salm:	"Groot soort seevis, bruinerig van kleur met silwer sye, wat in varswater van riviere aanteel." (HAT)
snoek:	"groot, roofsugtige, trekkende en eetbare seevis." (NW)
snoek:	"Byna gladde, getande seevis, <i>Thyrsites atun</i> , blouswart met klein skubbetjies, tot 102 cm lank, wat aan ons kuste op gesette tye in skole voorkom en as eetvis veral gesout verkoop word." (HAT)

Uit die definisies van vissoorte blyk dit dat daar geen vaste of absolute reël is vir die in- of uitsluiting van sekere betekenis Komponente nie. Die norm wat gestel word, is bloot 'n riglyn, naamlik dat betekenis Komponente wat 'n diagnostiese funksie het in die definisie opgeneem kan word, selfs al is dit saakbeskrywing. Selfs supplementêre komponente is aanvaarbaar, met die voorwaarde dat dit moet bydra tot eenduidige betekenisonderskeidings. Die leksikograaf, as taalkundige wat vertrou is met die leksikale semantiek, moet self oordeel wanneer supplementêre komponente gebruik kan word en hoeveel daarvan nodig is.

Die status van semantiese komponente is in die semantiekteorie nog problematies, juis omdat daar nie vaste reëls of formules neergelê kan word om te

bepaal watter kenmerke belangriker as ander is nie. Die leksikograaf moet dus in 'n groot mate op sy eie taalgevoel of intuïsie en sy eie toepassing van teoretiese taalkundige beginsels staatmaak.

5. Definiëring van abstrakte begrippe

Een van die groot punte van kritiek teen komponentanalise is dat dit slegs met eenvoudige en konkrete begrippe werk. Die voorbeelde wat in die semantiek-teorie gebruik word, is eenvoudige begrippe wat relatief maklik in betekenis-komponente verdeel kan word en dit wil voorkom asof daar van moeilike en abstrakte begrippe weggeskram word. Die leksikograaf het die probleem dat hy nie linguïstiese kriteria vir die hantering van sodanige begrippe uit die leksikale semantiek kry nie. Samewerking tussen die teoretiese semantikus en die leksikograaf ly soms skipbreuk omdat die teoretikus sy teorie rondom studeerkamervoorbeelde kan bou, terwyl die leksikograaf werklike voorbeelde met behulp van die teorie moet verklaar.

Die feit dat komponentanalise nie die hele leksikon dek nie, beteken nie dat dit heeltemal verwerp moet word nie. Komponentontleding kan gebruik word as hulpmiddel vir suiwer betekenisverklaring by die leksikale items waarop dit wel toegepas kan word. Vir abstrakte begrippe sal dit dalk beter wees om ook 'n ander metode van betekenisontleding en -verklaring te ontwikkel. Die inkonsekwentheid en/of onvolledigheid van definisies van abstrakte selfstandige naamwoorde in die HAT en die NW toon dat hier nog baie ruimte vir navorsing in die semantiek en die leksikografie is. Vergelyk in die verband die definisies van *jaloesie*, *afguns*, *naywer*, *nyd* in die NW; *smart*, *hartseer* in die HAT en *blydskap*, *haat*, *ekstase* in die NW en die HAT.

6. Binêre opposisies

Dit lyk asof komponentanalise net met binêre opposisies werk. Leksikale items wat nie noodwendig positief of negatief is nie, maar neutraal staan met betrekking tot 'n bepaalde kenmerk, lewer probleme. Die leksikale item *bul* het onder andere die kenmerk [+ manlik] en *koei* is [+ vroulik], maar *bees* is ongemerk ten opsigte van die kenmerk [manlik]. Binne die geformaliseerde teorie van komponentontleding kan die kenmerk nie net weggelaat word nie, maar dit word byvoorbeeld as [\pm manlik] gemerk. Die konteks bepaal of die kenmerk [+ manlik] of [- manlik] (laasgenoemde soms geïmpliseer deur [+ vroulik]) aan die leksikale item toegeken kan word.

In die woordeboek werk dit anders. As 'n leksikale item neutraal staan teenoor 'n bepaalde kenmerk, word die kenmerk uit die definisie weggelaat sodat die lemma semanties ongemerk is wat dié kenmerk betref.

bees:	"herkouende soogdier met gesplete hoewe, gew. met horings, aangehou vir melk- en vleisproduksie en as trekdier." (NW)
bul:	"manlike bees; stier." (NW)
koei:	"vroulike bees wat al gekalf het." (NW)

Die feit dat komponentontleding skynbaar met binêre opposisies werk, bring probleme mee as dit kom by gradeerbare teenoorgesteldes, soos byvoorbeeld **warm** en **koud** wat tussen hulle ook nog **lou** en **koel** het. In 'n poging om die gradeerbare verskille te formaliseer, word daar van syfers gebruik gemaak om die skaalwaardes aan te dui. Die syfers 1, 2, 3, ens. in [1 temperatuur], [2 temperatuur], [3 temperatuur], ens., verwys na verskillende skaalwaardes van die onderskeidende kenmerk [temperatuur] (De Stadler 1989: 111).

Ook die relatiwiteit van sekere betekeniskomponente is 'n probleem vir semantici. **Groot** en **klein**, **oud** en **jonk**, **soet** en **suur** het nie noodwendig vaste betekeniswaardes nie. 'n **Soet** suurlemoen kan byvoorbeeld suurder wees as 'n **suur** lemoen en 'n **groot** mier kan steeds as **klein** beskryf word. Volgens De Villiers (1975: 65) het dit "min waarde om iets soos *grootte* as onderskeidende kenmerk te kies want dit lewer nie so maklik 'n plus of minus nie, *grootte* is immers 'n betreklike begrip ... Ons moet dus vermy om gradeerbare verskille as kenmerke te kies."

Die leksikograaf kan formaliseringsprobleme ten opsigte van die gradeerbaarheid en relatiwiteit van betekeniswaardes in 'n mate omseil omdat 'n woordeboekdefinisie 'n informele weergawe van betekeniskomponente is. In sy omskrywing van betekeniskomponente kan die leksikograaf gebruik maak van beskrywende woorde soos bywoorde en byvoeglike naamwoorde om die relatiwiteit van 'n begrip aan te dui. Daarby kan voorbeeldmateriaal (sitate en poëme) aangewend word om die betekenisverklaring toe te lig. Vergelyk die volgende voorbeelde:

klein:	"Betreklik gering van afmeting; nie groot nie." (HAT)
groot:	"Van meer as normale afmeting." (HAT)
kort:	"1a. Van geringe lengte vergeleke met die normale, gemiddelde: 'n Kort rok, mannetjie. (...) Kort bene, vingers, naels, horings." 1b. Wat nie die nodige maat bereik nie, maar nie noodwendig van geringe lengte nie: Die kortste pad kies. Jy het die draad te kort geknip." (HAT)
lank:	"Wat 'n sekere lengte het; wat in die lengte groot is: 'n Lang man. Die pad is lank en eentonig." (HAT)
koud:	"met 'n lae warmtegraad; nie warm nie." (NW)
koel:	"aangenaam, fris, of nie warm genoeg nie." (NW)
lou:	"tussen warm en koud, effens warm." (NW)
warm:	"met 'n taamlieke hoë temperatuur, minder as heet." (NW)
heet:	"gekenmerk deur 'n hoë temperatuur; baie warm." (NW)

7. Slot

Al is daar heelwat probleme rondom komponentontleding, mag die waarde van hierdie leksikografiese instrument nie onderskat word nie. Komponentontleding is 'n nuttige hulpmiddel vir die leksikograaf om 'n onderskeid te tref tussen komponente wat leksikale betekenis help vorm en komponente wat as oorbodige ensiklopediese inligting beskou kan word. Deur middel van komponentontleding kan onnodige ensiklopediese inligting (saakbeskrywing) in woordeboekartikels vermy word. Met komponentontleding word daar gepoog om sistematies te werk (Lehrer 1974: 46). Dit dra by tot volledige, duidelike en eenduidige betekenisverklarings wat die verklarende handwoordeboek vir die gewone woordeboekgebruiker meer toeganklik maak.

Verwysings

1. Woordeboeke

De Villiers, M. e.a. 1987¹. *Nasionale Woordeboek*. Kaapstad: Nasou.

Fowler, H.W. en F.G. Fowler (Reds.). 1964⁵. *The Concise Oxford Dictionary of Current English*. Oxford: Oxford University Press.

Odendal, F.F. e.a. 1979². *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*. Doornfontein: Perskor.

2. Ander bronne

Combrink, J.G.H. 1979. Die sesde deel van die W.A.T. *Standpunte* 140, 32(2): 49-64.

Crystal, D. 1986. *The Ideal Dictionary, Lexicographer and User*. Iلسon, R. (Red.). 1986: 72-81.

De Stadler, L.G. 1989. *Afrikaanse semantiek*. Johannesburg: Southern Boekuitgewers.

De Villiers, M. 1975. *Die semantiek van Afrikaans*. Kaapstad: HAUM.

Gouws, R.H. 1985. Die sewende deel van die *Woordeboek van die Afrikaanse Taal*. *Standpunte* 178, 38(4): 13-25.

Gouws, R.H. 1989. *Leksikografie*. Pretoria: Academica.

Iلسon, R. (Red.). 1986. *Lexicography: An Emerging International Profession*. Manchester: Manchester University Press.

Kipfer, B.A. 1984. *Workbook on Lexicography*. Exeter: A. Wheaton and Co. Ltd.

Leech, G. 1974. *Semantics*. Harmondsworth: Penguin.

Lehrer, A. 1974. *Semantic Fields and Lexical Structure*. Amsterdam: North-Holland.

Louw, J.P. (Red.). 1985. *Lexicography and Translation*. Kaapstad: Bybelgenootskap van S.A.

Louw, J.P. 1985a. A Semantic Domain Approach to Lexicography. Louw, J.P. (Red.). 1985: 157-197.

Louw, J.P. 1991. Semantiese norme in die leksikografie. *S.A. Tydskrif vir Taalkunde* 9(4): 115-118.

Nida, E.A. 1979. *Componential Analysis of Meaning*. Den Haag: Mouton.

Odendal, F.F. 1979. Plus positief en plus negatief. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 19(1): 24-41.

Zgusta, L. 1971. *Manual of Lexicography*. Den Haag: Mouton.